

7. Як Ви вважаєте, чи існувала загроза переростання «холодної» війни в «гарячу»? Спрогнозуйте можливі наслідки збройного конфлікту між тогочасними противниками.

§ 3. Оформлення біполярного світу

1. Загострення суперництва між США та Радянським Союзом

Війна ослабила традиційно сильні європейські держави, які впродовж століть визначали політичний клімат у світі, — Велику Британію, Німеччину та Францію. Виникли дві наддержави — США та СРСР. Світ набув ознак **біполярності** (*двополюсності*). На одному полюсі опинилися США й країни західної демократії, на іншому — СРСР і країни, у яких постали комуністичні режими. «Холодна війна» була зумовлена засадничими розбіжностями між політичними, економічними та соціальними системами — капіталізмом і комунізмом. Сполучені Штати Америки відхилили комунізм і підтримували лібералізм і демократію.

- Чи були, на Вашу думку, серед взаємних претензій СРСР і США такі, які неможливо було відхилити безболісно для кожної з двох країн? Наведіть аргументи на підтвердження Вашої точки зору.

Дії СРСР, які Захід вважав проявом ворожості й експансіонізму

- Повільна демобілізація Радянської армії після війни;
- приведення до влади прорадянських урядів у країнах Центрально-Східної Європи;
- створення в 1947 р. Інформаційного бюро комуністичних і робітничих партій (Комінформбюро), яке пропагувало комунізм, вихваляло радянську політику в Європі, протидіяло «доктрині Трумена» і «плану Маршалла»;
- блокада Берліна тощо.

Дії США, які СРСР вважав проявом ворожості й експансіонізму

- Намагання встановити американський контроль над Європою та світом («доктрина Трумена», «план Маршалла»);
- небажання співпрацювати із СРСР у військовій галузі;
- наполягання на поверненні США техніки й устаткування, наданих СРСР за програмою ленд-лізу в роки війни;
- приховування від Радянського Союзу секретів у сфері ядерних озброєнь тощо.

Словник

Біполярний (двополюсний) світ — термін, що використовувався в роки «холодної війни» для характеристики світу, розділеного протистоянням між комуністичною та демократичною системами.

- Які, на Вашу думку, зміни в геополітичній ситуації у світі відображено на карикатурі американського художника?

Американська карикатура
«Трумен–Сталін». 1950 р.

США критикували тоталітарну сутність радянського режиму, порушення комуністами громадянських і релігійних прав і свобод. Радянські керівники так само завзято критикували вади капіталізму, зокрема майнове розшарування в країнах Західної Європи, а надто в Сполучених Штатах Америки.

Дві обставини забезпечили США місце наддержави: *по-перше*, військова могутність; *по-друге*, потужна, особливо на тлі спустошеного СРСР і зруйнованої війною Європи, економіка. Бомбардування американцями японських міст Хіросіми й Нагасакі поклало початок новій епосі — атомній. США прагнули скористатися атомною бомбою як засобом тиску на СРСР. Однак у 1949 р. СРСР успішно випробував власну атомну бомбу й цим поклав край ядерній монополії США.

Військова могутність США базувалася також на добре оснащеній армії та флоті, військових баз по всьому світу. Уклавши міжнародні оборонні договори на Сході (з Японією, Іраном, Іраком), США забезпечили свою присутність у цьому стратегічно важливому регіоні.

В умовах біполярного світу США надавали фінансову допомогу тим країнам, які могли потрапити під вплив СРСР і перебували у сфері американських інтересів. СРСР надавав допомогу країнам, у яких були встановлені лояльні до Радянського Союзу політичні режими, та країнам, що проводили недружню політику щодо США.

Єдиною країною, яка могла претендувати на роль третьої сили, була Велика Британія. Однак під час двох світових воєн у ХХ ст. країна зазнала масових руйнувань, що завдало удару її економіці, а отже, і політичному авторитету. Відтепер у світі найвпливовішими країнами були Сполучені Штати Америки та Радянський Союз.

Свідчення

- Чи погоджуєтеся Ви зі З. Бжезинським, що утворення біполярного світу було неминучим? За яких, на Вашу думку, обставин можна було уникнути протистояння між СРСР і США?

«Європейська ера у світовій політиці завершилася під час Другої світової війни... Поразка Німеччини стала неминучою завдяки... двом позаєвропейським переможцям — Сполученим Штатам Америки та Радянському Союзу... Протягом наступних п'ятдесяти років домінувало двополюсне американо-радянське змагання за глобальне верховенство. ...Геополітичний вимір був однозначним: Північна Америка проти Євроазії... Переможець по-справжньому панував би над світом. ...Кожен із суперників мав

свою ідеологічну модель світу, сповнену історичного оптимізму; для кожного його модель виправдовувала чималі зусилля й водночас посилювала переконання в неминучій перемозі».

Збігнев Бжезинський, американський політик і політолог (Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. — Львів; Івано-Франківськ : Лілея — НВ, 2000. — С. 5–6)

Пригадайте

- Які рішення щодо Німеччини та її столиці Берліна були ухвалені на Берлінській (Потсдамській) і Кримській (Ялтинській) конференціях?

2. Радянська блокада Західного Берліна. Поділ Німеччини

В умовах «холодної війни» країни-переможниці по-різному трактували домовленості щодо долі Німеччини. СРСР мав одержувати репарації промисловою продукцією не тільки із східної, а й із західних зон окупації Німеччини. За це Радянський Союз зобов'язався постачати до західних зон продовольство, аби не допустити голоду.

Наприкінці 1946 р. між СРСР і Великою Британією та США виник конфлікт через об'єднання американської та британської окупаційних зон та утворення *Бізонії* (від латин. *bi* — два). Улітку 1948 р. до Бізонії приєдналася більша частина окупаційної зони Франції (за винятком Саару), унаслідок чого утворилася *Тризонія*.

Того ж року в західних зонах окупації розпочалася грошова реформа, що призвело до *Берлінської кризи*. Стара німецька марка (рейхсмарка) на той час остаточно знецінилася. Запровадження нової німецької марки (дойчмарки) мало оживити німецьку економіку й відновити фінансову спроможність західної частини Німеччини. Радянський Союз вирішив, що західні держави прагнуть узяти під контроль усю територію Німеччини, витіснивши СРСР. Якщо грошова реформа в Західній Німеччині виявиться успішною, це сприятиме стабілізації ситуації й підвищенню рівня життя населення, а в радянській зоні цей рівень буде нижчим, вважали радянські керівники.

Після введення дойчмарки Радянський Союз запровадив нову марку на сході країни й наприкінці червня 1948 р. розпочав блокаду Західного Берліна з населенням 2 млн осіб. Блокада тривала 11 місяців. Американці вважали її відкритим проявом комуністичної агресії.

Хоча Франція відмовилася від застосування сили (через економічну слабкість), інші західні країни вирішили не поступати перед СРСР і налагодили повітряне сполучення із Західним Берліном, щоб доставляти жителям міста продукти харчування.

Для постачання Західного Берліна були задіяні транспортні літаки Франції, Великої Британії та США. Через несприятливі погодні умови траплялись аварії, однак це не зупинило організаторів «повітряного мосту». З червня 1948 р. до травня 1949 р. літаки союзників здійснили 278 тис. рейсів, доставляючи берлінцям продукти харчування, пальне, ліки й навіть різдвяні подарунки.

Поділ Німеччини на зони окупації

Відеосюжет про «повітряний міст» над Західним Берліном:
https://youtu.be/2R8WoOE_jn0

Свідчення

- Порівняйте радянську інформацію про події в Берліні та спогади німецького політика. Чому, на Вашу думку, автори офіційного радянського видання й німець, який у той час перебував у Берліні, по-різному оцінювали «повітряний міст»? Якому з цих двох історичних джерел Ви довіряєте більше? Поясніть, чому.

«У період дії “повітряного мосту” матеріальне становище населення західних секторів істотно погіршилося. ...З червня 1948 р. ...до вересня 1949 р. число безробітних у Західному Берліні зросло з 47 до 228 тис. осіб. На початку 1950 р. кількість безробітних сягнула 300 тис. осіб».

З офіційного радянського видання (Международные отношения после Второй мировой войны. — М., 1962. — Т. 1 (1945–1949). — С. 473–474).

«Коли Люціус Клей (генерал, голова адміністрації американської зони окупації в Німеччині. — Авт.)... отримавши згоду президента Г. Трумена (“Ми знаходимося в Берліні й залишимося тут”), організував “повітряний міст”, він розраховував на півтора місяця, а не на 322 дні. Апогею було досягнуто, коли в Берліні приземлявся бомбардувальник з мирним вантажем кожні 48 секунд, а гуркіт двигунів став символом виживання. Повітрям було доставлено понад 2 млн т вантажів. Це стало неймовірним досягненням не лише американських військово-повітряних сил; третину вантажів доставляли британці».

Віллі Брандт, канцлер ФРН у 1969–1974 рр. (Воспоминания // Вопросы истории. — 1991. — № 1. — С. 98)

Берлінська криза була настільки вибухонебезпечною, що США навіть розглядали можливість застосування ядерної зброї. Пересвідчившись, що задумана операція не досягла мети, у травні 1949 р. Сталін зняв блокаду Берліна. Через три місяці після цієї події набув чинності договір про створення оборонного союзу західних країн.

Після Берлінської кризи не залишилося шансів на збереження цілісності Німеччини. У вересні 1949 р. у Тризонії було проголошено створення **Феде-**

- Розгляньте карикатуру німецького художника, створену після поділу Німеччини на ФРН і НДР. Якою є, на Вашу думку, ідея малюнка?

Німецька карикатура.
1949 р.

ративної Республіки Німеччини (ФРН). На виборах перемогла Християнсько-демократична партія, а її лідер *Конрад Аденауер* став першим канцлером ФРН. Столицею республіки проголосили м. Бонн.

У жовтні 1949 р. з ініціативи СРСР у Східній Німеччині було утворено **Німецьку Демократичну Республіку (НДР)**, уряд якої очолив *Вальтер Ульбрихт*. Столицею НДР проголосили східну частину Берліна. Символом поділу Німеччини, який існував до 1990 р., став *Берлінський мур*, споруджений у центрі міста в 1961 р.

3. Створення НАТО

Першим кроком на шляху створення оборонного союзу в складі США та європейських країн стало підписання навесні 1948 р. в бельгійській столиці Брюсселі договору про створення Західного союзу (т. зв. Брюссельський пакт) між Бельгією, Великою Британією, Нідерландами, Люксембургом і Францією. Угода передбачала співробітництво між країнами, колективну оборону в разі війни.

Проте без участі США цей союз не міг стати потужним об'єднанням і протистояти Радянському Союзу. Спільна система оборони потребувала захисту кордонів з півночі й півдня, а отже, залучення Канади та північно- й південно-європейських держав.

Після серії переговорів, незважаючи на протести СРСР, навесні 1949 р. у столиці США Вашингтоні 12 країн (Нідерланди, Франція, Бельгія, Люксембург, Велика Британія, Ісландія, Португалія, Італія, Норвегія, Данія, США й Канада) підписали договір про створення **НАТО (Організації Північноатлантичного договору)** для спільної оборони країн Західної Європи та Північної Америки. Це була відповідь США та їхніх союзників на блокаду Берліна.

Відеосюжет про підписання угоди про створення НАТО (англ.):
<https://youtu.be/dGtnTx6S7e4>

Свідчення

- Проаналізуйте уривок з договору про створення НАТО. Яким постає з документа Північноатлантичний блок — наступальним чи оборонним? У тісній співпраці з якою організацією зобов'язувалися діяти країни-члени НАТО?

«Ст. 5. Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох з них у Європі чи в Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене ст. 51 Статуту ООН, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, й одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, уключаючи застосування збройної сили, з метою відновлення й збереження безпеки в Північноатлантичному регіоні.

Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, ужиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення й підтримання міжнародного миру та безпеки».

З Північноатлантичного договору (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950_008)

Створення НАТО мало не тільки запобігти військовій агресії Радянського Союзу, а й згуртувати європейські країни.

Північноатлантичний договір не передбачає створення збройних сил НАТО, адже є збройні сили країн-членів блоку. Деякі країни, які є членами НАТО, наприклад Ісландія та Люксембург, узагалі не мають армії. Рішення в Альянсі ухвалюють одностайно, кожна країна-член НАТО має право вето. До 1990-х років НАТО не застосовувало військову силу проти третіх держав або з метою втручання у внутрішні справи своїх країн-членів.

4. Створення Організації Варшавського договору (ОВД)

Навесні 1955 р. Радянський Союз також створив військовий блок — *Організацію Варшавського договору (ОВД)*. Поява нового військового союзу, угоду про який було підписано у Варшаві, — це відповідь на розширення НАТО: у 1952 р. до Північноатлантичного договору приєдналися Греція й Туреччина, а в 1955 р. — ФРН.

ОВД була військово-політичним союзом держав Європи, у яких існували комуністичні режими: Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР, Чехословаччини, а також Албанії (з 1962 р. не брала участі в діяльності організації). Після створення ОВД було розпущено Комінформ. Провідну роль в організації Варшавського договору відіграв Радянський Союз.

Відеосюжет про підписання угоди про створення ОВД (англ.):
https://youtu.be/IaG1YSBm_Qg

Свічення

- Порівняйте статутні положення ОВД і НАТО (див. с. 28). Чи є між ними принципова різниця? Як Ви вважаєте, чи можна на підставі тільки документів або заяв зробити висновок про характер і наміри військово-політичних блоків?

«Ст. 4. У разі збройного нападу в Європі на одну або декілька держав-учасниць Договору будь-якої держави або групи держав, кожна держава-учасниця Договору, реалізуючи своє право на індивідуальну чи колективну самоборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН, надасть державі або державам, які зазнали нападу, негайну допомогу, індивідуально чи за згодою інших держав-учасниць Договору, усіма засобами, які вважатимуться необхідними, уключаючи застосування збройної сили. Держави-учасниці Договору терміново проконсультуються щодо спільних заходів, яких потрібно вжити заради відновлення й підтримання міжнародного миру й безпеки.

Ст. 5. Договірні Сторони погодилися створити Об'єднане командування їхніми збройними силами...

Ст. 6. ...Створюється Політичний консультативний комітет, у якому кожна державу-учасницю Договору представлятиме член уряду або спеціально призначений представник».

Зі Статуту Організації Варшавського договору (https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b1234dbc-f53b-4505-9d86-277e4f5c20d4/publishable_en.pdf)

Організація Варшавського договору була слухняним зняряддям СРСР і, на відміну від свого західного противника, неодноразово вдавалася до військового втручання у внутрішні справи країн-членів ОВД (у 1956 р. в Угорщині й у 1968 р. в Чехословаччині).

5. Закріплення біполярності світу

Створення НАТО й ОВД остаточно оформило біполярність світової системи. Відмінності культури, ідеології, політичних цілей США та СРСР, на яких у роки їхнього союзу проти Німеччини та Японії обидві країни намагалися не наголошувати, тепер стали очевидними. Подальше протистояння демократії та комунізму загрожувало світові новою війною, у якій з появою ядерної зброї шансів на виживання залишалося небагато.

США заявляли, що вони підтримують право народів самостійно обирати політичний режим, закликали до вільних і відкритих виборів у повоєнну епоху. СРСР наполягав на своєму праві мати «дружніх сусідів» у Східній Європі. У Вашингтоні підозрювали Радянський Союз у намірі поширювати комунізм у всьому світі, а в Москві політику США вважали доказом того, що Захід намагається оточити й ізолювати СРСР.

Свідчення

- Порівняйте аргументи СРСР і США. Чи були, на Вашу думку, обидві країни налаштовані на пошук компромісів заради нормалізації двосторонніх відносин?

«Я переконаний, що політика Сполучених Штатів Америки полягає в допомозі вільним народам чинити спротив підкоренню озброєній меншості чи зовнішньому тиску, спрямованому на їхнє підкорення. Я певен, що ми повинні допомагати вільним народам самим визначати свою долю».

Зі спеціального послання президента Г. Трумена до конгресу щодо Греції й Туреччини (12 березня 1947 р.) (Safeguarding the Republic. Essays and Documents in American Foreign Relations (1890–1991). — McGraw-Hill Inc., 1992. — P. 154)

«Генерали, адмірали, міністри Сполучених Штатів Америки та Великої Британії день у день погрожують розпалити нову війну, знищити населення наших міст і сіл, зруйнувати наші міста, заводи, школи, лікарні, наше господарство, нашу культуру. Ми викриваємо ці підступні варварські плани й вимагаємо одного — засудити ці плани, припинити діяльність, ворожу миру».

З виступу Андрія Вишинського, міністра закордонних справ СРСР на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 1 грудня 1949 р. (Вопросы международного права и международной политики. — М., 1951. — С. 764)

Радянський Союз установлював комуністичні режими в Європі, підтримував спрямовані проти західних держав національні рухи, антиколоніальні революції в Азії та на Африканському континенті. США заохочували антикомуністичні сили всередині інших країн, оточували СРСР військовими базами. Жорстке протистояння між СРСР і США через блокаду Західного Берліна, надання США економічної допомоги Європі за «планом Маршалла» і заборона СРСР прийняти таку допомогу східноєвропейським країнам, створення НАТО й ОВД засвідчили остаточно закріплення біполярності світу.

НІМЕЧЧИНА: ВІД «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА» ДО ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇНИ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ

1. ФРН у 1950-ті роки. НІМЕЦЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

1.1. Становище в країні

Після Другої світової війни стан Німеччини був критичним. Було зруйновано 20 % промисловості, 40 % транспорту і 25 % житлового фонду.

У рамках репарацій з Німеччини вивозили вцілілі заводи й обладнання.

Обладнання німецьких підприємств перед вивезенням до СРСР (кінець 1940-х років)

Що означають написи на станках і ящиках з обладнанням?

1.2. Політична діяльність уряду К. Аденауера

Уряд К. Аденауера взяв курс на європейську інтеграцію. У 1952 р. на території ФРН ліквідували окупаційний режим. У 1955 р. ФРН стала членом НАТО, потім увійшла в ЄЕС, де почала відігравати провідну роль. Відбулося історичне примирення з Францією, з якою Німеччина тричі воювала за останні 70 років.

Християнські демократи вважали ФРН єдиною законною представницею інтересів німецького народу, вбачаючи у НДР «радянську окупаційну зону». З іншого боку, уряд ФРН прагнув нормалізувати відносини із СРСР. У 1955 р. були встановлені дипломатичні й торговельні відносини між двома країнами.

У 1954 р. західні держави уклали з ФРН угоди, згідно з якими Західній Німеччині дозволялося сформувати армію — бундесвер — у складі 12 дивізій (500 тис. військовослужбовців). Підписавши Паризькі угоди, ФРН добровільно відмовилася від виробництва ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї.

Особа в історії

Конрад Аденауер (1876–1967 рр.) — перший федеральний канцлер ФРН, який обіймав цю посаду в 1949–1963 рр. Народився в Кельні. Закінчивши юридичний факультет університету, став адвокатом і зробив успішну політичну кар'єру, ставши в 1917 р. бургомістром Кельна. Після приходу до влади Гітлера Аденауер залишив свій пост на знак незгоди з нацистською політикою, за що двічі піддавався арешту гестапо. Після закінчення Другої світової війни Аденауер був у числі засновників партії Християнсько-демократичний союз. Під керівництвом Аденауера Німеччина зуміла відродити державність та здійснити німецьке «економічне диво». Аденауер відрізнявся помірністю в усьому, прихильністю до родини і суворим самоконтролем. Він пішов у відставку добровільно, через похилий вік у 1963 р.

1.3. Німецьке «економічне диво»

Завдяки «плану Маршалла» Німеччина отримала 1,4 млрд дол. США за два роки. Важливу роль у стабілізації економіки країни відіграла грошова реформа 1948 р., коли рейхсмарки оголосили недійсними і ввели нову валюту — дойчмарки.

У травні 1949 р. міністром економіки в уряді К. Аденауера став Л. Ергард. Перспективи розвитку країни він убачав у впровадженні ринкової системи економіки. Ергард спільно з групою неоліберальних економістів у 1950-ті роки розробив і реалізував доктрину «соціального ринкового господарства». Л. Ергарда і К. Аденауера називають «батьками німецького економічного дива».

Назвіть країни, у яких у другій половині ХХ ст. реалізовувалася доктрина «соціального ринкового господарства».

Подобиці

Л. Ергард увів поняття «добробуту для всіх». Він вважав, що соціальне ринкове господарство заохочує конкуренцію і створює різноманітні товари і послуги, одночасно утримує ринок у певних межах і зменшує його негативний вплив на малозахищені верстви населення. Соціальні реформи Л. Ергарда передбачали закріплену конституційно відповідальність держави перед суспільством і громадянином, а також відповідальність громадянина перед собою і державою.

Принципи «соціального ринкового господарства» за Л. Ергардом:

- ▶ приватна власність на засоби виробництва;
- ▶ відмова від централізованого планування;
- ▶ заохочення прямих взаємин робітників і підприємців;
- ▶ самостійність і відповідальність бізнесу;
- ▶ створення державою умов для вільної конкуренції;
- ▶ активна державна політика у сфері здійснення соціальних програм.

Л. Ергард сприяв ухваленню законів про антимонопольну, кредитну і податкову політику держави. Л. Ергарду довелося вимагати зниження тисячі різних інструкцій, які перешкоджали ринковим реформам. У 1950-х роках під контролем держави залишилися тільки ціни на товари першої необхідності, житло і комунальний транспорт.

Міністерство економіки розробило програму ефективного залучення інвестицій у хімічні, металургійні, машинобудівні й електротех-

«Економічне диво»
Німеччини.
Телеканал
«Інтер» (Inter TV channel),
26.11.2015 р.

нічні підприємства. З їхнім розвитком запрацювали легка й переробна промисловість, з'явився стимул для малого й середнього бізнесу.

Уряд особливо заохочував експортноорієнтовані підприємства за рахунок прямого фінансування. Поступово німецька марка перетворилася на тверду світову валюту.

Система податкових пільг також давала можливість для технічного оновлення виробництва і впровадження новітніх наукових досягнень. Уряд виділяв субсидії на навчання робітників та їхню перекваліфікацію. Успішно нарощувалося житлове будівництво, причому половина квартир були соціальними, тобто реалізовувалися за низькими цінами. Зростання заробітної плати і пенсій перевищувало зростання цін і податків.

Поступово укорінилися нові відносини між підприємцями і найманими робітниками. У квітні 1951 р. бундестаг ухвалив закон про участь робітників в управлінні підприємством.

Формувалася суспільна думка, згідно з якою німці є працелюбними й організованими громадянами. Вони вміють рахувати гроші, а уряд зробить усе можливе, щоб заохотити нагромадження власності.

1.4. Результати реформ Ергарда—Аденауера

Реформи Л. Ергарда—К. Аденауера сприяли тому, що вже у 1950 р. економіка ФРН досягла довоєнного рівня, у 1956 р. — її зростання подвоїлося порівняно з 1950 р., а у 1962 р. — потроїлося. На середину 1950-х років країна за обсягом промислового виробництва посіла третє місце в західному світі після США і Великої Британії.

Одночасно впроваджувалися правові й демократичні норми життя. У світі заговорили про німецьке «економічне диво».

ФРН поступово почала відігравати провідну роль у Європі.

У країні значно скоротилася кількість безробітних, життєвий рівень населення швидко підвищувався, і незабаром за цим показником ФРН наздогнала провідні західні країни.

Економічні успіхи супроводжувалися зміцненням авторитету ФРН на міжнародній арені.

2. ФРН у 1960–1980-ті роки

Після відставки у 1963 р. 87-літнього канцлера К. Аденауера уряд очолив **Л. Ергард**. Перші роки його перебування на посаді глави уряду були відзначені економічним зростанням, але в 1966 р. криза спричинила відставку Ергарда. У грудні 1966 р. на посаді канцлера його змінив новий лідер ХДС **К. Кізінгер**. Правляче угруповання ХДС/ХСС уперше запросило до співробітництва представників провідних партій і створило уряд «великої коаліції».

У 1966–1969 рр. політичний вплив здобула СДПН, яка виступала за так званий «демократичний соціалізм» з наголосом на поліпшенні соціального становища трудящих. На виборах у бундестаг у 1969 р. СДПН у коаліції з ВДП здобула перемогу. Канцлером обрали лідера соціал-демократів **В. Брандта**.

Були збільшені зарплати і пенсії, на підприємствах створювали виробничі ради, які обмежували владу підприємців.

Для укріплення суспільного миру та протидії екстремізму в 1972 р. бундестаг ухвалив закон, що дістав назву «Про заборону на професії». Представникам радикальних політичних течій, у т. ч. й комуністам, заборонялося обіймати посади на державній службі, в освіті тощо.

Терміни і поняття

Екстремізм (від лат. *extremus* — *крайній*) — в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів (зокрема й насильства й терору) досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей. Політичний екстремізм допускає пропаганду і використання насильства, інших радикальних засобів для досягнення політичної мети.

Німецький народ розбудовував суспільство, що базувалося на загальнолюдських цінностях, на усвідомленні складних уроків історії. У 1970 р. людей в усьому світі схвилювала фотографія Віллі Брандта, який став на коліна перед меморіалом у Варшаві — пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто — на знак покаяння німців. Тоді газета «Times» назвала Брандта людиною року, а наступного року він став лауреатом Нобелівської премії миру.

Віллі Брандт, який став на коліна перед пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто Варшави

Подобиці

В. Брандт — перший канцлер Німеччини, який відвідав Ізраїль та Яд Вашем (ізраїльський національний меморіал Катастрофи та Героїзму). Він зробив жест, який схвилював країну — зайшов в Яд Вашем навіть не в ярмулці, а в капелюсі, який носять ортодоксальні євреї. Тоді він відкрив Книгу псалмів і почав читати вголос німецькою з 103-го псалма: «Ми скоїли гріхи та злочини. Боже милосердний, прости нас». Він вважав своїм обов'язком допомогти своєму народу подолати минуле.

У 1974 р. після відставки В. Брандта його наступником став **Г. Шмідт**. Коаліція СДПН/ВДП за нового керівництва не змінила політичного курсу ФРН.

У 1982 р. новим канцлером ФРН став лідер ХДС **Г. Коль**, який перебував на посаді канцлера 16 років. Він був прибічником неоконсервативних ідей: приватної власності, вільної ринкової економіки, обмеження ролі держави в економічній діяльності.

З 1983 р. у ФРН розпочалося економічне піднесення, що тривало майже сім років. Країна стала найбільшим експортером товарів і капіталів, а західнонімецька марка — однією з провідних валют у світі.

3. ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

3.1. Особливості розвитку НДР у 1949–1990 рр.

З утворенням на території радянської окупаційної зони 7 жовтня 1949 р. НДР у цій країні утвердився тоталітарний режим, орієнтований

Чим можна пояснити прагнення «східних німців» потрапити на Захід? Як і чому влада перешкоджала цим діям?

Східнонімецькі прикордонники в проломі Берлінської стіни після того, як демонстранти знесли сегмент стіни біля Бранденбурзьких воріт. Берлін, 11 листопада 1989 р.
Фото © Lionel Cironneau / Associated Press

на СРСР. Правляча в країні Соціалістична єдина партія Німеччини (СЄПН) з 1952 р. взяла курс на побудову в НДР соціалізму за радянським зразком. Одержавлення власності переросло в повальну конфіскацію тисяч крамниць. У країні погіршувалось економічне становище населення; до 1958 р. зберігалися продовольчі картки.

17 червня **1953 р.** у Берліні, Лейпцигу та інших містах НДР відбулися **масові виступи, що були придушені за допомогою радянських військ**, розквартированих у НДР.

Форми протесту проти правлячого режиму були різними, але найпоширенішою була **втеча східнонімецьких громадян у ФРН**. У відповідь на це закрили кордон. У 1961 р. **в столиці НДР побудували Берлінську стіну**. Її охороняли автоматники, які одержали наказ відкривати вогонь по громадянах НДР, запідозрених у спробах втечі.

На початку 1960-х років уряд НДР провів реформи, що дали змогу підняти рівень технічного оснащення промисловості, підвищити продуктивність праці. Матеріальне становище східних німців було кращим, ніж в інших країнах Східної Європи. Однак на початку 1970-х років соціально-економічна ситуація в країні погіршилася. Різниця між рівнем життя в НДР і ФРН збільшувалася.

У 1980-ті роки режим почав агонізувати. Катастрофічного масштабу набула втеча кваліфікованих кадрів і молоді у ФРН.

3.2. Падіння Берлінської стіни

«Перебудова» у СРСР викликала у жителів Східної Німеччини надію на демократизацію суспільно-політичного життя, але цього не сталося. У серпні 1989 р. громадяни НДР почали масово втікати до ФРН. Е. Кренц, який змінив Е. Гонеккера в жовтні 1989 р. на посаді лідера правлячої компартії, змушений був відкрити кордони країни.

9 листопада 1989 р. радісні німці із заходу і сходу взялися **руйнувати Берлінську стіну — символ поділу країни і Європи** (офіційне знесення стіни почалося влітку 1990 р.).

На вулицях і площах східнонімецьких міст відбувалися масові демонстрації та мітинги. Їхні учасники вимагали відсторонити комуністів від влади, відмовитися від соціалістичного курсу, приєднатися до ФРН. Комуністичний режим зазнав краху.

У березні 1990 р. відбулися перші вільні вибори в парламент НДР, на яких перемогла некомуністична опозиція — прихильники приєднання до ФРН.

3.3. На шляху до єдиної Німеччини

1 липня 1990 р. набула чинності Угода про економічний, грошовий і соціальний союз між ФРН і НДР. Західнонімецька марка відтоді стала грошовою одиницею і на території НДР. 23 серпня 1990 р. Народна палата НДР (парламент) на своєму надзвичайному засіданні більшістю голосів схвалила приєднання НДР до ФРН.

Залишалося погодити об'єднання Німеччини із СРСР, США, Великою Британією та Францією. Погодившись на об'єднання, СРСР спочатку, як і в 1952 р., вимагав нейтралітету Німеччини. Однак цю вимогу відхилили всі учасники переговорів, і СРСР пішов на поступки. 12 вересня 1990 р. у Москві міністри закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та двох німецьких держав підписали підсумковий документ — Угоду про остаточне врегулювання відносин з Німеччиною.

3 жовтня 1990 р., відповідно до Конституції ФРН, було проголошено приєднання НДР до ФРН. Нова Німеччина стала членом НАТО. Документ передбачав виведення до кінця 1994 р. радянських військ зі Східної Німеччини.

На позачергових виборах у парламент уже возз'єднаної Німеччини знову перемогли ХДС/ХСС і ВДП. Канцлером нової держави став Г. Коль. *Відтворення єдиної Німеччини відбулося мирним демократичним шляхом. Геополітична обстановка у світі кардинально змінилася.*

4. ОБ'ЄДНАНА НІМЕЧЧИНА наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Проблеми об'єднаної Німеччини полягали передусім у подоланні економічної відсталості східнонімецьких земель, необхідності формування в них ринкових відносин.

Економічні проблеми використали в політичній боротьбі лівоцентристські партії, які перемогли на парламентських виборах у 1998–2002 рр. Лише на позачергових парламентських виборах 2005 р. блок ХДС/ХСС випередив СДПН. Після переговорів ухвалили рішення про створення «великої коаліції» в бундестазі і коаліційного уряду на чолі з лідером ХДС **А. Меркель**.

За часів правління урядів А. Меркель Німеччина посилила свої позиції у світі; за економічну потужність країну називають «локомотивом Європи». Останніми роками уряд Німеччини критикують за його політику щодо мігрантів, а також повільне засудження насильницьких антимігрантських протестів. Після приїзду в країну понад 100 тис. мігрантів рейтинги А. Меркель значно знизилися.

Одна історія. Коли утворився Берлінський мур, чого вартував і чому був зруйнований. 24 канал, 01.08.2018 р.

Особа в історії

Ангела Меркель (народилася у 1954 р.) — перша жінка — Федеральний канцлер Німеччини з 2005 р.; чотири рази обиралась на цю посаду. Закінчила фізичний факультет Лейпцизького університету. Працювала в Центральному інституті фізичної хімії Академії наук НДР, захистила докторську дисертацію. У політику вона прийшла після падіння Берлінської стіни. А. Меркель приєдналася до християнських демократів і в 1990 р. стала депутатом від ХДС у першому об'єднаному бундестазі. У 2000 р. А. Меркель очолила ХДС, у 2005-му її вперше обрали канцлером ФРН. Меркель засуджує анексію українського Криму Росією та вторгнення РФ у Донбас. У 2018 р. Меркель заявила, що не переобиратиметься на посаду Федерального канцлера Німеччини у 2021 р.

Попри це сьогодні Німеччина посилює свої позиції одного з найважливіших світових лідерів. Економічний потенціал країни — один

з найпотужніших у світі поряд із США, Японією і Китаєм. У Німеччині побудована правова держава і сформоване громадянське суспільство.

5. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

ФРН однією з перших серед країн «Великої сімки» (G7) визнала незалежність України. 17 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини.

ФРН за обсягами капіталовкладень в економіку України посідає друге місце у світі серед іноземних інвесторів нашої країни. Німеччина є партнером номер один для України в Європі.

В Україні активно діє бюро фондів К. Аденауера, Ф. Еберта, відділення Гете-Інституту. Студенти, аспіранти й викладачі з України мають можливість стажуватися в провідних університетах Німеччини. Успішно працює Українсько-німецька комісія істориків.

ФРН надає підтримку Україні у її протистоянні російській агресії, відіграє важливу роль у переговорах у нормандському форматі за участі Росії, України, Німеччини та Франції.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I Систематизуємо нову інформацію

1. У якому стані перебували економіка та суспільство Німеччини після закінчення Другої світової війни?
2. У чому полягали сутність і зміст реформ Л. Ергарда — К. Аденауера?
3. Чи погоджуєтесь Ви з висловом В. Черчилля: «Аденауер — найрозумніший німецький державний діяч з часів Бісмарка»?
4. Визначте особливості соціально-економічного розвитку і внутрішньополітичного життя ФРН і НДР у 1960–1990-ті роки.
5. Які чинники сприяли об'єднанню Німеччини? Як це відбулося?
6. З якими проблемами зіткнулася об'єднана Німеччина? Як їх вдається подолати?
7. Покажіть на карті кордони ФРН і НДР, кордони сучасної Німеччини.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи є актуальним для інших країн упровадження в Німеччині принципу Л. Ергарда «добробут для всіх»?
2. Яке значення мало падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини для країни та світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Проаналізуйте особливості західнонімецького «економічного дива» та німецької моделі «соціального ринкового господарства».
2. Яку роль у побудові розвиненого демократичного суспільства в Німеччині відіграє усвідомлення уроків історії?
3. Що повчального в соціально-економічному розвитку ФРН у 1950–1960-ті роки Ви бачите для сучасної України?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

3 жовтня 1990 р. — День возз'єднання Німеччини

Ці кошти було витрачено на заміну застарілого устаткування, оновлення виробництва, створення нових галузей економіки (нафтохімії, електроніки тощо). Відбувся процес прискореної індустріалізації порівняно відсталих регіонів. Економічному розвитку сприяв великий попит на всі види промислової продукції, як виробничого призначення, так і на товари широкого вжитку.

Визнаним архітектором успіхів німецької економіки був **Л. Ерхард**, беззмінний міністр економіки в урядах К. Аденауера, а потім і канцлер. Він разом із групою неоліберальних економістів створив теорію «соціального ринкового господарства», у якій успішно поєднувалися особиста ініціатива підприємців, вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Держава, на думку авторів цієї теорії, повинна підтримувати нормальне функціонування системи цін і захищати ринкову економіку від монополізму товаровиробників. Для попередження циклічних криз їй необхідно використовувати важелі кредитної, валютної, податкової політики. Проте абсолютно не допускається втручання в господарську діяльність окремих підприємств державних структур.

Теорія соціального ринкового господарства стала основою економічної політики західнонімецького уряду на довгі роки.

3. Об'єднання Німеччини. Зовсім іншим шляхом розвивалась НДР. За роки будівництва соціалізму за радянським зразком республіка досягла певних успіхів у розбудові державної промисловості; в сільському господарстві було проведено кооперацію; створено систему безкоштовної освіти та медичної допомоги, пенсійного забезпечення. У містах велося досить інтенсивне житлове будівництво. У цілому життєвий рівень жителів НДР був найвищим серед країн соціалізму, однак під впливом горбачовської «перебудови» поступово в суспільстві почала наростати соціальна напруженість.

У 1989 р. групи інакомислячих стали об'єднуватися в широкий демократичний рух під назвою «Новий форум». Одночасно у Лейпцигу, Дрездені, Берліні та інших містах почали проводитися масові демонстрації з вимогами здійснення демократичних змін. Влада поступово втрачала контроль над перебігом подій.

Знаменною подією стало відкриття в ніч проти **10 листопада 1989 р.** кордону між Східним і Західним Берліном. Сумнозвісна Берлінська стіна впала. Вона простояла 28 років. За цей час при спробі подолати бар'єр загинуло 125 порушників кордону, близько 3 тис. було засуджено.

Постало питання про об'єднання двох німецьких держав. Конституція передбачала входження східних земель до ФРН після ліквідації НДР. У **березні 1990 р.** в НДР на виборах перемогли християнські демократи, які погодилися на об'єднання Німеччини на умовах ФРН.

31 серпня 1990 р. у Берліні було підписано договір про об'єднання ФРН і НДР, який передбачав входження Східної Німеччини до складу ФРН.

СРСР спершу виступав за перетворення об'єднаної Німеччини в нейтральну країну. Коли цю вимогу було відхилено США, Великою Британією та Францією, керівництво СРСР пішло на принципову поступку і погодилося, що Німеччина залишиться членом НАТО.

12 вересня у Москві представники ФРН, НДР, СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали договір про остаточне врегулювання німецької проблеми.

■ Так виглядала Берлінська стіна

Тоді ж було погоджено, а в листопаді підписано Договір про добросусідство, партнерство і співробітництво між СРСР та Німеччиною.

СРСР зобов'язався вивести радянські війська зі Східної Німеччини впродовж 3–4 років, а ФРН – скоротити армію до 370 тис. військовиків. Об'єднана Німеччина відмовилася від виробництва, збереження й застосування атомної, біологічної та хімічної зброї.

В урочистій обстановці **3 жовтня 1990 р.** було проголошено акт возз'єднання Німеччини, що стало подією великої історичної ваги не тільки для німецького народу, а й для Європи і світу. **2 грудня** були проведені вибори до бундестагу об'єднаної Німеччини, на яких переміг альянс ХДС-ХСС (Християнсько-соціальний союз). Федеральним канцлером залишився **Г. Коль**, який сформував уряд у коаліції з ВДП (Вільна демократична партія).

4. Здобутки і проблеми. Об'єднання Німеччини стало найважливішою подією в її повоєнній історії, але й поставило перед країною низку проблем:

- ▶ по-перше, це була проблема інтеграції державної планової економіки колишньої НДР у ринкову економіку ФРН. За нових умов багато підприємств виявилися неконкурентоспроможними і збанкрутіли. Значно зросло безробіття. Це, своєю чергою, посилило соціальну напруженість;
- ▶ по-друге, постала проблема збільшення соціальних витрат і капіталовкладень в економіку східних земель. З цією метою довелося збільшити податки, а це викликало невдоволення населення західної частини Німеччини;
- ▶ по-третє, загострилася проблема іноземних робітників, яких у країні налічувалося понад 5 млн. Корінне населення почало розглядати їх як конкурентів на робочі місця. У деяких містах виникли сутички, були людські жертви.

Сьогодні об'єднана Німеччина (близько 80 млн жителів) належить до числа провідних індустріальних держав світу, є повноправним членом міжнародного співтовариства. Якщо у 1990–1993 рр. у східних землях спостерігався спад виробництва, то з 1994 р. відзначається помітне зростання господарчої активності.

З вересня 2005 р. до 2019 р. беззмінним канцлером Німеччини залишалася лідер партії ХДС – **Ангела Меркель**.

■ **Ангела Меркель** – німецький політик, лідер ХДС (до кінця 2018 р.). Перша жінка, що стала федеральним канцлером Німеччини (у 2005 р.) і чотириразово переобиралася на цю посаду. Найгострішої критики з боку німецького суспільства зазнала її політика «відчинених дверей» для численних мігрантів, що спричинила серйозне погіршення криміногенної обстановки в країні.

Висловіть власну точку зору, чи виправданою була така політика. Свою думку аргументуйте.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Наше власне історичне минуле нагадує нам про необхідність збереження миру як головної цінності і використання всіх можливостей для того, щоб уникнути військових конфліктів... Проте воно ж нагадує нам, що неправильно застосований радикальний паціфізм може призвести до загибелі, а використання сили, незважаючи на завдані страждання, є неминучим з метою уникнення ще більшого зла. (3 промови А. Меркель у бундестазі, березень 1999 р.)

Чи погоджуєтесь ви з позицією А. Меркель? Свою думку обґрунтуйте.

Німеччина сьогодні – це міцна правова демократична країна, яка забезпечує своїм громадянам гідний рівень життя і соціальний захист.

5. Франція: особливості соціально-економічного розвитку. Дещо іншим шляхом розвивалася економіка Франції. Після «червоного травня» 1968 р. уряд та підприємці зробили значні поступки трудящим: було розширено права профспілок, підвищено гарантовану мінімальну зарплатню майже на 35 % у промисловості та на 56 % у сільському господарстві, підвищено пенсії, поступово скорочувався робочий тиждень до 40 годин без зменшення зарплатні.

У 1981 р., під час гострої економічної кризи, до влади у Франції прийшов блок лівих партій. Президентом став соціаліст **Ф. Міттеран**, який керував країною до 1995 р.

■ **Франсуа Міттеран** – президент Франції у 1981–1995 рр. Його президентство є найбільш тривалим в історії Франції. У 1965–1968 рр. – лідер Федерації демократичних і соціалістичних лівих сил. Перший секретар Французької соціалістичної партії (1970–1981 рр.).

За допомогою додаткових джерел складіть політичний портрет Ф. Міттерана.

Особливості президентства Ф. Міттерана:

- ▶ націоналізація низки великих банків і деяких промислових підприємств;
- ▶ децентралізація влади;
- ▶ збільшення мінімального розміру оплати праці та соціальних пільг;
- ▶ скорочення робочого тижня, зниження пенсійного віку;
- ▶ розширення прав трудящих і профспілок.

У країні посилилася інфляція, відбулося падіння курсу франка, а введення державного контролю над цінами і заробітною платнею викликало масове незадоволення. Тому Ф. Міттеран змушений був призначити прем'єр-міністрами представника правих сил – мера Парижа **Жака Ширака** та неоголіста **Едуара Балладюра**. Ф. Міттеран приділяв значну увагу культурній політиці. Під час його президентства було здійснено реконструкцію Лувру і створено новий комплекс Національної бібліотеки.

Після закінчення другого президентського терміну Ф. Міттерана у 1995 р. його змінив Ж. Ширак, який денационалізував окремі промислові групи й банки, скоротивши цим самим державний сектор. Було обмежено державне регулювання промисловості, відпущено ціни, скорочено витрати на соціальні програми. Це не сприяло популярності президента, якому в 2002 р. вдалося добитися переобрання лише завдяки несподіваному виходу у другий тур лідера ультраправих **Жан Марі Ле Пена**. У подальшому, як і раніше, соціально-економічна політика французьких урядів залежала від того, до якої партії належав президент: якщо до влади приходили соціалісти, вони проводили реформи, які подобалися профспілкам і взагалі трудящим, однак частіше мали популістський характер і негативний вплив на економіку. Якщо у владних кабінетах перебували голісти, вони проводили більш жорстку політику, скорочували соціальні програми і добивались покращання макроекономічних показників.

■ **Жак Ширак**

6. Шведська модель соціально-економічного розвитку. Це найдемократичніша модель економічного і політичного розвитку регульованої ринкової економіки, що ґрунтується на плюралізмі форм власності (у тому числі колективної власності профспілок) і економічної влади та соціалізації сфери розподілу. Початковим етапом її формування була угода, досягнута ще в 1938 р. між Союзом підприємців і Федеральною організацією шведських профспілок (нині до них належать майже 90 % трудящих), згідно з якою було визнано право профспілок на самоорганізацію та активну участь у веденні переговорів щодо захисту прав трудящих. Союз підприємців отримав свободу дій у сфері виробництва, а держава не мала права активно втручатись у процес функціонування недержавного сектору. Водночас у сфері розподілу впроваджувалась «зрівняльна» політика регулювання заробітної платні і аналогічна фіскальна політика держави. Було визнано, що розмір зарплатні, з одного боку, має бути диференційованим залежно від видів праці, а з іншого – її розмір мусить бути однаковим на однакову працю на всіх підприємствах різних галузей економіки. Не повинна бути різкою диференціація в оплаті праці між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками, між чоловіками і жінками.

Загалом шведська модель соціально-економічного розвитку зорієнтована на плюралізм економічної влади і власності, недопущення їх концентрації в руках підприємців і профспілок. У Швеції цю модель називають «**державою добробуту**». Важливою складовою моделі є високі податки на заможних людей; наявність розвинутого громадянського суспільства. Провідна соціал-демократична партія не має більшості в парламенті, а тому там не формується більшість, уряд надзвичайно економічний (у кабінеті міністрів – 11 автомобілів, а в парламенті – 3). Держава є позаблоковою.

У Швеції існують три основні форми власності:

- ▶ приватна;
- ▶ державна;
- ▶ кооперативна.

У межах приватної вирізняють суто приватну, що належить окремим особам, і акціонерну (отже, колективну) капіталістичну власність. Останнім часом зменшується частка акцій, якими володіють великі власники, і зростає частка акцій, що належать різним інститутам і установам – інвестиційним компаніям, пенсійному фонду та ін. Багато працівників є власниками акцій, а їх заощадженням в інвестиційних фондах держава надає вагомі пільги. На державних підприємствах у Швеції працює близько 30 % від загальної чисельності робочої сили. Ці підприємства зосереджені здебільшого в сировинних галузях, гірничовидобувній, чорній металургії, суднобудуванні, на транспорті, у наданні комунальних послуг тощо. Більшість з них об'єднані в державному концерні «**Прокордія**».

Кооперативи найбільше розвинулись у сільському господарстві, промисловості, житловому будівництві, роздрібній торгівлі. Вони виробляють понад 2/3 сільськогосподарської продукції.

За витратами на розвиток освіти на душу населення Швеція посідає одне з перших місць у світі. Обов'язковою є 9-річна освіта, яку діти отримують переважно в державних школах. Вищу освіту також, як правило, фінансує держава, і доступ до неї відкритий усім, хто отримав середню освіту. На отримання вищої освіти студентам надається допомога, причому більша її частина є безкоштовною. Внаслідок цих процесів економіка та влада Швеції цілком зорієнтовані на інтереси людини.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат перебігу об'єднання Німеччини.